

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХЕРСОНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ФАКУЛЬТЕТ БІЗНЕСУ І ПРАВА
КАФЕДРА ГАЛУЗЕВОГО ПРАВА**

ХАРАКТЕРИСТИКА СУБ'ЄКТІВ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОЦЕСУ

Кваліфікаційна робота (проект)
на здобуття ступеня вищої освіти «бакалавр»

Виконала: студентка IV курсу 12-482 групи
Спеціальності 081 Право
Освітньо-професійної програми «Право»

Палаш Наталія Миколаївна

Керівник: д.ю.н., проф., заслужений юрист
України Стратонов В.М.

Рецензент: викладач кафедри професійних
та спеціальних дисциплін ХФ ОДУВС
к.ю.н., доц. Новіков М.М.

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. Поняття суб'єктів кримінального процесу	6
1.1. Поняття і класифікація суб'єктів кримінального процесу.....	6
1.2. Процесуальна правоздатність і дієздатність суб'єктів кримінального процесу.....	14
РОЗДІЛ 2. Кримінально-процесуальна характеристика осіб які беруть участь в кримінальному судочинстві	21
2.1. Посадові особи, які ведуть та безпосередньо здійснюють кримінально-процесуальне провадження.....	21
2.2. Особи, які мають та відстоюють у кримінальному процесі власні інтереси.....	27
2.3. Особи, які захищають та представляють інтереси інших осіб.....	26
2.4. Особи, які сприяють кримінальному процесу і здійсненню правосуддя.....	37
ВИСНОВКИ	46
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	49

ВСТУП

Актуальність дослідження. Питання про суб'єкти кримінального процесу, їх процесуальний статус має істотне теоретичне та практичне значення. Від правильного його рішення безпосередньо залежить успішна реалізація завдань кримінального судочинства, дієвий захист прав і законних інтересів фізичних і юридичних осіб. Цим визначається незмінний інтерес до різних аспектів діяльності державних органів, які здійснюють провадження у справі, і осіб, що беруть участь в тій чи іншій формі в кримінальному процесі.

Грунтовною засадою участі в кримінальному провадженні є нормативне закріплення та знання учасниками своїх процесуальних прав і обов'язків. Це зумовлено ще й тим, що результатом притягнення особи до кримінальної відповідальності є суттєве обмеження її прав та свобод.

Першочерговим завданням кримінального провадження відповідно до ст.2 КПК є «захист особи, суспільства та держави від кримінальних правопорушень, охорону прав та законних інтересів учасників кримінального провадження».

Кримінальний процес являє собою складну та багатосторонню діяльність ряду органів і осіб, коло яких визначено законом. У ньому беруть участь як державні органи і посадові особи, так і громадяни. Вони здійснюють різні процесуальні функції та наділені законом різними за характером і обсягом правами, обов'язками. При цьому, проявляється їх єдність як учасників кримінально-процесуальних відносин, тобто вони є суб'єктами кримінального процесу.

Разом з тим, не можна не враховувати характер діяльності того чи іншого суб'єкта процесу, значення яке він має при провадженні у кримінальній справі.

Діяльність одних суб'єктів робить вирішальний вплив на хід і результат руху справи; діяльність інших, хоча і пов'язана з активною

участю в процесі, такого вирішального значення не має; діяльність окремих суб'єктів пов'язана з виконанням епізодичних процесуальних дій, визначених кримінально-процесуальним законодавством.

Таким чином, викладене вище зумовлює актуальність дослідження роботи.

Інститут суб'єктів кримінального процесу було досліджено такими вченими як: Абламським С.Є., Адаменко В.Д., Балацькою О.Р., Бобраковою І.С., Булейко О.Л., Гловюком І.В., Коваленко І.П., Кучинською О.П., Лобойко Л.М., Остапенко С.І., Слінько С.В., Стратоновим В.М., Щербаковським М. та ін.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.

Кваліфікаційну роботу виконано в контексті тематики науково-дослідної роботи кафедри галузевого права факультету бізнесу і права Херсонського державного університету «Теорія та практика реформування галузевого законодавства України» (номер державної реєстрації № 0118U006817).

Метою дослідження є визначення характеристики суб'єктів кримінального процесу.

Для досягнення мети дослідження, передбачено виконання таких завдань:

- дослідити поняття і класифікацію суб'єктів кримінального процесу;
- охарактеризувати суб'єктів кримінального процесу;
- з'ясувати особливості процесуальної правоздатності і дієздатності суб'єктів кримінального процесу;
- охарактеризувати правовий статус посадових осіб, які ведуть та безпосередньо здійснюють кримінально-процесуальне провадження;
- розкрити правовий статус осіб, які мають та відстоюють у кримінальному процесі власні інтереси;

- вивчити особливості правового статусу осіб, які захищають та представляють інтереси інших осіб;
- надати кримінально-правову характеристику особам, які сприяють кримінальному процесу і здійсненню правосуддя.

Об’єктом дослідження є суспільні відносини в сфері правового регулювання статусу суб’єктів кримінального процесу.

Предмет дослідження – характеристика суб’єктів кримінального процесу.

Методи дослідження. Методологічну основу дослідження складають діалектичний метод наукового пізнання дійсності, а також окремі наукові методи: порівняльно-правовий, історико-правовий; формально-юридичний, системно-структурного аналізу.

Апробація результатів дослідження. Основні положення дослідження були представлені на Шостій всеукраїнській студентській науково-практичній конференції «Реформування системи України під впливом євро інтеграційних процесів» (30 березня 2021 р.).

Публікації. Основні теоретичні положення та висновки кваліфікаційної роботи знайшли відображення в наступних публікаціях:

Палаш Н.М. Поняття і класифікація суб’єктів кримінального процесу. Реформування системи України під впливом євро інтеграційних процесів: збірник матеріалів Шостої усеукраїнської студ. наук.-прак. конф. – Херсон: ХДУ, 2021. (готується до друку).

Структура роботи. Робота складається із вступу, двох розділів, висновків та списку використаних джерел.

РОЗДІЛ 1

ПОНЯТТЯ СУБ'ЄКТІВ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОЦЕСУ

1.1. Поняття і класифікація суб'єктів кримінального процесу

У чинному кримінально-процесуальному законодавстві поняття і класифікація суб'єктів (учасників) кримінального процесу, коло суб'єктів кримінально-процесуальної діяльності не визначено. Дискусійними залишаються ці питання і в науковій літературі.

Складність кримінально-процесуальної діяльності припускає наявність значної кількості суб'єктів. В теорії права суб'єктом визнається учасник суспільних відносин, який наділений законом правами і обов'язками, і йому притаманні дві ознаки. Перша ознака включає соціальний статус, тобто можливість його участі в суспільних відносинах. Друга ознака – юридична (правова). Суб'єкт повинен бути носієм прав і обов'язків, брати участь у правовідносинах. З цього випливає, що всі особи, які беруть участь в кримінальному процесі, реалізують свої права і обов'язки за допомогою правовідносин, тобто правових зв'язків, відповідно до яких одні суб'єкти знаходяться в певних відносинах з іншими суб'єктами.

На думку деяких процесуалістів, до учасників (суб'єктів) кримінального судочинства необхідно зараховувати всіх осіб, діяльність яких і правовідносини між якими становлять сутність провадження у кримінальній справі. При цьому у широкому розумінні учасниками процесу є всі особи, які беруть участь у справі, мають процесуальні права і несуть визначені обов'язки [38, с. 467-468].

У науці кримінально-процесуального права використовують поняття «суб'єкт кримінального процесу», «суб'єкти кримінально-процесуальної діяльності», «суб'єкти кримінально-процесуального

права», «суб'єкти кримінального провадження», «учасники кримінального судочинства», «учасники кримінально-процесуальної діяльності», «учасники кримінального процесу».

На думку В.П. Божьева, учасники кримінального судочинства – це особи і державні органи, які наділені комплексом процесуальних прав і обов'язків, реалізують ці права, виконують обов'язки у процесі здійснення кримінально-процесуальної діяльності в порядку і на умовах, передбачених законом [8].

У підручнику «Кримінальний процес» [9, с. 118] 2002 р. В.П. Божьев також писав, що учасники кримінального судочинства (учасники кримінального процесу) – це особи, які наділені відповідно до їх процесуальному положенню кримінально-процесуальним законом правами і обов'язками. Всі вони вступають у кримінально-процесуальні відносини з іншими учасниками (суб'єктами) кримінально-процесуальних відносин.

Р.Д. Рахунов вважав рівнозначними поняття «учасники кримінального процесу» і «учасники кримінально-процесуальної діяльності» [41, с. 106].

М.С. Строгович розмежовував поняття «учасник кримінального процесу», «учасник кримінально-процесуальної діяльності» і «учасник кримінально-процесуальних правовідносин» [49, с. 111]. Ознаками учасника кримінального судочинства вчений вважав: по-перше, «наявність прав і обов'язків»; по-друге, «участь у кримінально-процесуальних відносинах або здійснення кримінально-процесуальної діяльності» [48, с. 44]. Він констатував, що свідки, експерти, перекладачі, фахівці, поняті, секретарі не є учасниками кримінально-процесуальної діяльності, оскільки не виконують жодної з трьох основних процесуальних функцій: обвинувачення, захисту, вирішення справи, однак вони є учасниками кримінального судочинства. М.С. Строгович наполягав на тому, що поняття «учасник кримінального

процесу» і «учасник кримінально-процесуальної діяльності» не є тотожними. Якщо будь-який учасник кримінально-процесуальної діяльності – це завжди учасник кримінального судочинства, то не кожен учасник процесу – це учасник кримінально-процесуальної діяльності, це може бути і учасник правовідношення» [49, с. 47].

Інші автори схилилися до вузького тлумачення учасника кримінального процесу і вважали за таких лише підозрюваного, обвинуваченого, потерпілого, цивільного позивача, цивільного відповідача, представників, захисника [44].

С.А. Альперт писав, що «з числа суб'єктів кримінально-процесуальної діяльності закон виокремлює так званих учасників процесу». Отже, науковець розрізняв терміни «учасники кримінального процесу» і «суб'єкти кримінально-процесуальної діяльності» [5, с. 3].

У сучасній вітчизняній юридичній літературі також чітко не визначено відмінність між поняттями «суб'єкти кримінального процесу» (суб'єкти кримінально-процесуального права) і «учасники кримінального процесу» або «учасники кримінально-процесуальної діяльності», але відмічається їх ідентичність за змістом.

В широкому розумінні суб'єктами процесу визнаються всі особи, що беруть участь в процесі незалежно від форм, об'єму прав і обов'язків. Суб'єктом в кримінальному процесі розуміється фізична або юридична особа, що наділена законом сукупністю прав і обов'язків.

Л.М. Лобойко при визначенні суб'єктів (учасників) кримінального процесу конкретизує, що «це всі державні органи, посадові та приватні особи, які беруть участь у кримінально-процесуальному провадженні» [31, с. 15]. Тобто автор розрізняє «приватних осіб» і «посадових осіб», тим самим підкреслює публічно-владний характер юридичних осіб, які беруть участь у кримінально-процесуальному провадженні. Крім цього, вчений визначає, що суб'єкти кримінально-процесуального права – це «державні органи та їхні посадові особи, громадські об'єднання,

громадяни, які в ході порушення, досудового розслідування, судового розгляду кримінальних справ та виконання постановлених у них рішень, здійснюючи певну функцію, вступають між собою в процесуальні правовідносини» [31, с. 66].

Підкреслимо, що крім цього, окремо слід розглядати суб'єктів судово-контрольного провадження на досудових стадіях кримінального процесу.

Деякі вчені розрізняють поняття «учасник процесу» і «суб'єкт процесу». Так, С.В. Слінько вважає, що учасник процесу не володіє владними повноваженнями. Він зобов'язаний сприяти через свій процесуальний статус провадженню по справі. Поняття учасник процесу вужче поняття суб'єкта процесу і їх слід співвідносити як частину і ціле. Суб'єкт кримінального процесу – це особа, що має процесуальний статус, яка реалізує свої права і обов'язки з метою захисту особистих прав і законних інтересів. Учасник процесу – це громадяни, інші особи, що наділені певними правами і несуть певні обов'язки, які дозволяють їм брати участь в кримінальному процесі з метою захисту прав і законних інтересів, а також сприяти здійсненню кримінального процесу [43, с. 169].

Як принагідно зазначає В. Пожар, немає й не може бути суб'єкта кримінально-процесуального права, що існує незалежно від участі в провадженні в конкретній справі. Поза цією участю, поза процесом, на думку автора, неможливо мати й здійснювати (виконувати) процесуальні права й обов'язки [39, с. 468].

Балацька О.Р. стверджує, що суб'єктами захисту в кримінальному провадженні є особи, учасники кримінального провадження, зараховані кримінально-процесуальним законом до сторони захисту, які наділені процесуальними правами та обов'язками й виконують у зв'язку з цим процесуальну функцію захисту. Усі суб'єкти захисту в кримінальному провадженні, залежно від порядку залучення у кримінальне

провадження, специфіки процесуального статусу, можна поділити на три групи.

Учасниками кримінального процесу слід вважати осіб, які ведуть кримінальний процес; осіб, які обстоюють власні інтереси; осіб, які сприяють кримінальному судочинству і не мають власного інтересу у справі.

Під суб'єктами кримінального процесу слід розуміти державних органів та службових осіб, які ведуть кримінальний процес або осіб, що мають власну зацікавленість у ході кримінального провадження, вступають між собою в процесуальні правовідносини, набуваючи відповідних прав і виконуючи певні обов'язки на підставі норм кримінально-процесуального законодавства.

Із розглянутих вище положень щодо визначення суб'єктів та учасників кримінального процесу впливає їх групування на фізичних осіб (приватних та службових осіб) як носіїв прав і обов'язків та на юридичних осіб (підприємства, установи, організації), що володіють владними повноваженнями і є носіями певної сукупності прав і обов'язків.

Серед процесуалістів існує думка, що держава є самостійним суб'єктом права. Вона сама безпосередньо в правовідносинах не бере участь, але виступає в них за допомогою своїх органів, яких наділяє державно-владними повноваженнями [20, с. 64]. Однак, вбачається недоцільним виокремлення держави як самостійного суб'єкта кримінального процесу, оскільки держава самостійно не бере участь в правовідносинах, а виступає суб'єктом кримінально-процесуальних правовідносин за допомогою своїх органів, які вступають у процесуальні правовідносини від імені держави.

Учасники кримінально-процесуальної діяльності розрізняються за своїм процесуальним становищем, роллю в процесі, виконують різні кримінально-процесуальні функції і завдання, вступають між собою у

різні правовідносини. Це створює передумови для їх класифікації – з науковою, педагогічною і правотворчою метою [21, с. 114].

Найбільш поширеною є класифікація учасників кримінального процесу, підставою якої є інтерес, що його має той чи інший суб'єкт у кримінальній справі. Як зазначає С.А. Альперт, з поняттям учасників процесу пов'язана наявність у даної особи охоронюваного законом інтересів, які обумовлюють можливість його допуску до участі в справі [5, с. 4].

Отже, учасників кримінального процесу залежно від інтересу, що його має той чи інший суб'єкт поділяють на чотири групи:

1) органи та посадові особи, які ведуть та безпосередньо здійснюють кримінально-процесуальне провадження: орган дізнання (особа, яка провадить дізнання), слідчий, начальник слідчого відділу (відділення, управління, головного управління), прокурор, суд (суддя). Спільним для них є охорона державних інтересів та виконання функцій, спрямованих на досягнення завдань кримінального процесу;

2) особи, які мають та обстоюють власні інтереси: підозрюваний, обвинувачений, підсудний, потерпілий, цивільний позивач, цивільний відповідач;

3) особи, які захищають та представляють інтереси інших осіб: захисник, представник потерпілого, цивільного позивача та цивільного відповідача, законний представник неповнолітнього;

4) особи, які сприяють кримінальному судочинству і здійсненню правосуддя: свідок, поняті, перекладач, спеціаліст, експерт, секретар судового засідання та ін. Ці учасники кримінального процесу сприяють кримінальному судочинству за допомогою виконання завдань, покладених на них законом [14, с. 172].

Л.М. Лобойко піддає критиці категорію «інтерес», яка, на його думку, не є кримінально-процесуальною категорією. Він класифікує суб'єктів кримінально-процесуального права на основі процесуальної

функції суб'єкта. За цією класифікаційною ознакою всі суб'єкти поділяються на такі групи:

- 1) суб'єкти, які виконують функцію правосуддя (суд, суддя);
- 2) суб'єкти, які виконують функцію кримінального переслідування (прокурор, начальник слідчого відділу, слідчий, орган дізнання, особа, яка провадить дізнання, потерпілий, представник потерпілого, цивільний позивач, представник цивільного позивача);
- 3) суб'єкти, які виконують функцію захисту (підозрюваний, обвинувачений, підсудний, засуджений, виправданий, захисник, цивільний відповідач, представник цивільного відповідача);
- 4) суб'єкти, які виконують допоміжну функцію (склад суб'єктів цієї групи повністю співпадає із складом четвертої групи – за класифікацією, здійсненою на підставі інтересу) [31, с. 68].

На нашу думку, розглянуті класифікації на підставі інтересу і в залежності від функцій суб'єкта мають право на існування і не виключають одна одну, оскільки дозволяють розглянути учасників кримінального процесу з різних позицій – наявності чи відсутності їх заінтересованості в результатах справи та функціонального призначення.

С.В. Слінько виокремлює два аспекти процесуальних обов'язків суб'єктів кримінального процесу:

- 1) посадові особи або органи, що наділені державно-владними повноваженнями, які здійснюють обов'язок доказування в кримінальному процесі (дізнавач, слідчий, прокурор, суддя);
- 2) учасники кримінального процесу, які не є суб'єктами доказування по кримінальній справі і виконують обов'язки, покладені на них кримінально-процесуальним законом (підозрюваний, обвинувачений, підсудний, особи, що притягнуті до кримінальної відповідальності, потерпілий) [43, с. 16].

Щодо законодавчого закріплення учасників чи суб'єктів кримінального процесу, то КПК для держав-учасниць СНД (далі – Модельний КПК), прийнятий на сьомому пленарному засіданні Міжпарламентської асамблеї держав-учасниць СНД постановою № 7-6 від 17 лютого 1996 р. [29] у розділі 2 «Суд» визначає склад і повноваження суду, судді, присяжних засідателів, підсудність кримінальних справ. У розділі 3 КПК «Сторони та інші учасники кримінального судочинства» визначено таких учасників:

- з боку обвинувачення: прокурор, слідчий, дізнавач, керівник органу дізнання та інші співробітники, потерпілий, постраждалий, приватний обвинувач, цивільний позивач;

- з боку захисту: підозрюваний, обвинувачений, захисник, цивільний відповідач;

- представники і правонаступники;

- інші учасники кримінального судочинства: поняті, секретар судового засідання, перекладач, спеціаліст, експерт, свідок.

Учасниками кримінального провадження згідно із КПК від 14.01.2021 року [29] є сторони, потерпілий, його представник та законний представник, цивільний позивач, його представник та законний представник, цивільний відповідач та його представник, заявник, свідок та його адвокат, понятий, заставодавець, перекладач, експерт, спеціаліст, секретар судового засідання, судовий розпорядник.

Відповідно до п. 25 ст. 3 КПК 2012 р. [29] учасниками кримінального провадження є сторони кримінального провадження, потерпілий, його представник та законний представник, цивільний позивач, його представник та законний представник, цивільний відповідач та його представник, особа, стосовно якої розглядається питання про видачу в іноземну державу (екстрадицію), заявник, свідок та його адвокат, понятий, заставодавець, перекладач, експерт, спеціаліст, секретар судового засідання, судовий розпорядник.

На підставі зазначених положень можна дійти висновку, що КПК [29] не вирізняє поняття «суб'єкт», а вживає поняття «учасники кримінального провадження», «учасники судового провадження». Недоліками нового КПК можна вважати те, що його розробники не поставили останню крапку у дискусії щодо співвідношення понять «суб'єкт» і «учасник» у кримінальному провадженні, не сформулювали поняття «суб'єкт судово-контрольного провадження», не визначили коло цих суб'єктів у досудовому провадженні. Одним із недоліком КПК є також те, що у параграфі 1 «Суд і підсудність» глави 3 відсутні положення, які б визначали процесуальний статус нової фігури кримінального провадження – слідчого судді.

Невирішеність у кримінально-процесуальному законодавстві цих та інших питань, пов'язаних з проблематикою судового контролю у досудовому провадженні обумовлює необхідність створення теоретичного підґрунтя для удосконалення правового механізму у досудовому провадженні, зокрема, стосовно систематизації суб'єктів судово-контрольного провадження на досудових стадіях кримінального процесу.

1.2. Процесуальна правоздатність і дієздатність суб'єктів кримінального процесу

Кримінально-процесуальний закон приділяє значну увагу вимогам, яким повинна відповідати особа, щоб стати суб'єктом кримінально-процесуальних відносин. У її правовому статусі доцільно говорити про існування процесуальних прав та обов'язків, законних інтересів, гарантій прав та законних інтересів, правової відповідальності за виконання своїх обов'язків. Усі ці елементи перебувають у щільному взаємозв'язку між собою, що виявляється, зокрема, у такій правовій моделі: процесуальна правоздатність є передумовою, тобто умовою

володіння суб'єктивними кримінально-процесуальними правами тією чи іншою особою. Відповідно, можна вважати, що загальною правосуб'єктністю як абстрактною можливістю бути суб'єктом або учасником кримінально-процесуальної діяльності особи (фізичні, посадові, юридичні) володіють ще до того, як розпочнеться провадження з конкретного кримінального провадження і не позбавляються цього статусу зовсім із завершенням процесу [14, с. 173].

Аналіз великої кількості літературних даних, що містять визначення поняття кримінально-процесуальної дієздатності, підтверджує, що за даним питанням відсутня єдність думок. Визначення які представлені В.Д. Адаменко, Л.Б. Зусь, П.В. Пономарьовим, П.В. Полоськовим відрізняються узагальненістю і разом з тим не визначають специфіку вимог, на основі яких може здійснюватися оцінка здатності суб'єкта до здійснення даного виду юридично значимої діяльності.

Загальна теорія права зазначає, що правоздатність це здатність володіти суб'єктивними правами і нести юридичні обов'язки, а дієздатністю являється здатність самотійно, своїми діями набувати і здійснювати права, створювати для себе обов'язки і виконувати їх [23, с. 121].

Обидва ці поняття виражають правову можливість суб'єкта кримінального процесу виконувати кримінально-процесуальну діяльність. Причому, якщо мають на увазі здатність володіти процесуальними правами і обов'язками, а також їх особисто здійснювати в кримінальному процесі взагалі, то це буде загальна правова дієздатність, а якщо ж у кримінальному процесі в конкретній справі, то спеціальна. Тобто, здатність особи бути свідком у будь-якій справі кримінального процесу визначається можливістю що-небудь бачити або чути, запам'ятовувати і відтворювати. Але ця можливість свідка набуває

практичного значення тільки тоді, коли ним спостерігається таке, що має відношення до певної кримінальної справи.

За КПК встановлюється, що свідком для надання показань може бути викликана не будь-яка особа, а тільки та, якій можуть бути відомі будь-які факти, що підлягають встановленню у визначеній справі.

Визначені розмежування можуть мати й інші підстави, які пов'язано або із специфічними, такими, що піддаються формалізації вимогами до тієї або іншої особи (експертові, фахівцеві, перекладачеві) або які не піддаються їй (наприклад, встановлення віку, з якого особа може бути свідком), або пов'язані з наявністю обставин, що обумовлюють правила про відведення учасників кримінального судочинства. Обрання судді у встановленому законом порядку, визначає його загальну процесуальну право- і дієздатність, але якщо є обставини, які дають підстави вважати, що він особисто, прямо або побічно, зацікавлений у конкретній справі, то це позбавляє його права брати участь у розгляді справи. Отже, можливо зробити висновок, що участь у процесі слідчого, прокурора, судді визначається не їх особистою цивільною дієздатністю, а посадовим положенням, яке являється умовою спеціальної процесуальної правосуб'єктності. Тобто правоздатність процесуальних органів визначається їх компетенцією [32, с. 12].

Під кримінально-процесуальною дієздатністю потрібно розуміти здатність особи самостійно, або за допомогою представника, або разом з ним реалізовувати процесуальні права і нести юридичну відповідальність за невиконання або неналежне виконання процесуальних обов'язків. При цьому факт процесуальної підтримки представника не вважається критерієм обмеження даної юридичної якості.

Базовими елементами дієздатності учасників кримінального процесу виступають вік і психічне та фізичне здоров'я. Закон визначає

випадки за якими процесуальний орган повинен також з'ясувати окрім дієздатності суб'єкта його і деліктоздатність, тобто здатність нести юридичну відповідальність (наприклад, у поручителя, обвинуваченого, підозрюваного, заставника і т. п.) [2, с. 264].

Поняття дієздатності визначається як здатність самостійно здійснювати належні права і визначені обов'язки. Отже, дієздатність у кримінальному процесі – це відповідальна діяльність з реалізації суб'єктом прав, які йому належать і виконанню покладених обов'язків.

Щодо віку, з якого настає кримінальна процесуальна дієздатність, то стосовно даного питання думки процесуалістів різняться, а саме: одні вчені вважають, що неповнолітня особа може особисто здійснювати свої права потерпілого та цивільного позивача незалежно від віку [44, с. 96]; другі пропонують встановити кримінально-процесуальну дієздатність потерпілого із 16-ти років [8, с. 178]; треті вважають, що до 16-ти років далеко не кожний неповнолітній може набути необхідний життєвий досвід та досягти розумового розвитку, набути можливості стати процесуально дієздатним, та доходять висновку, що встановлення єдиного віку, коли настає процесуальна дієздатність цивільного позивача, цивільного відповідача та потерпілого не створює колізії між нормами кримінального процесуального та цивільно- процесуального права [4, с. 56], посилаючись на ст. 29 Цивільного процесуального кодексу України; четверті вважають вік потерпілого фактором, що діє при вирішенні питання про дієздатність автоматично, та категорично заперечують процесуальну дієздатність до 14-ти років, припускаючи її наявність в обмеженому обсязі у осіб від 14-ти до 18-ти років [33, с. 127, 135].

Недосягнення особою 18 років є формальною підставою визнання її процесуально недієздатною, тому що, зважаючи на особливості індивідуального розвитку кожної людини, встановлений вік досягнення

повної дієздатності не є досить об'єктивним критерієм її реального прояву.

Дуже цікавим, на наш погляд, є підхід до даного питання В. Я. Рибальської, яка зазначає, що потерпілий – це незамінний учасник процесу, і в цьому сенсі він є суб'єктом тих прав і обов'язків, які мають суто особистий характер (наприклад право і обов'язок знати про свої права в процесі). При цьому науковець звертає увагу на те, що вік суттєво впливає на повноту можливостей самостійно реалізовувати ці права і виконувати обов'язки. Тому, безперечно, всі неповнолітні потерпілі мають обмежену дієздатність [42, с. 90].

Відносно психічних чи фізичних відхилень як індивідуальних характеристик особистості, які пов'язані з реальною здатністю бути повноцінним учасником процесу, то вони завжди являються реальними підставами.

Дані підстави розподіляють на два види: перші призводять до повної недієздатності особи, чим унеможливають її участь у процесі; другі визначають лише часткову втрату дієздатності.

До першої підстави належить таке психічне захворювання чи недоумство, внаслідок якого особа не може усвідомлювати своїх дій і керувати ними. Щодо осіб, які вчинили суспільно небезпечне діяння, то, відповідно до статей 19, 20, 93 КК, до процесуально недієздатних відносять:

- 1) неосудні особи;
- 2) обмежено осудні, щодо яких будуть застосовані примусові заходи медичного характеру;
- 3) особи, які вчинили злочин у стані осудності, але захворіли на психічну хворобу до постановлення вироку або під час відбування покарання [36, с. 128].

Такі особи являються повністю недієздатними, тому що за КПК їх участь у судовому розгляді не являється обов'язковою і дозволяється

лише в тому разі, якщо цьому не перешкоджає характер захворювання. Теж саме стосується і потерпілого та цивільного позивача, які відповідно до ст. 16 ЦК у визначених випадках позбавляються дієздатності.

Підставою для визнання процесуально недієздатною особою, яка вчинила суспільно небезпечне діяння, являється висновок судово-психіатричної експертизи, яка призначається у даній справі. Відносно інших учасників кримінального процесу (потерпілих, цивільних позивачів), такою підставою може бути лише рішення суду відповідно до ст. 16 ЦК про позбавлення громадянина цивільної дієздатності.

Коли вирішується питання щодо психічних вад, які допускають процесуальну дієздатність особи, то визначальним має бути саме юридичний критерій, тобто оцінка здатності особи самостійно здійснювати свої права та виконувати обов'язки.

Для цього потрібен такий стан вищих психічних функцій (сприйняття, уваги, пам'яті, мислення т. ін.) та емоційно-вольової сфери, який забезпечує правильне відображення дійсності і створює передумови для повноцінної інтелектуальної діяльності. За потребою такий стан визначається судово-психіатричною експертизою, або підтверджується іншими матеріалами у справі (документально підтвержені відомості, що особа – інвалід певної групи, встановленої з приводу психічного захворювання; рішення суду, яке визнає особу недієздатною у зв'язку з душевною хворобою чи слабоумством тощо) [18, с. 68].

Щодо фізичних вад, які утруднюють самостійне здійснення учасниками кримінального процесу своїх прав і виконання обов'язків, то під ними розуміють повну або часткову втрату зору, слуху, здатності говорити, внаслідок чого особа позбавляється можливості правильно і повно сприймати обставини, які мають значення для захисту її інтересів, відтворення сприйнятого, самостійно відстоювати свої права та

інтереси в суді. Даний висновок підтверджується змістом ст. 45 КПК, яка передбачає обов'язкову участь захисника на стороні учасників з фізичними вадами.

Отже, під кримінально-процесуальною дієздатністю розуміємо здатність особи самостійно, або через представника, або разом з ним реалізовувати процесуальні права і нести юридичну відповідальність за невиконання або неналежне виконання процесуальних обов'язків. За даних умов факт процесуальної підтримки представника не повинен вважатися критерієм обмеження даної юридичної якості.

РОЗДІЛ 2

КРИМІНАЛЬНО-ПРОЦЕСУАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ОСІБ ЯКІ БЕРУТЬ УЧАСТЬ В КРИМІНАЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ

2.1. Посадові особи, які ведуть та безпосередньо здійснюють кримінально-процесуальне провадження

До посадових осіб, які ведуть та безпосередньо здійснюють кримінально-процесуальне провадження потрібно відносити: орган дізнання (особа, яка провадить дізнання), слідчого, начальника слідчого відділу, прокурора, суддю (суд).

Згідно ст. 124 Конституції України правосуддя в Україні здійснюється виключно судами. Отже, суд є єдиним органом держави, уповноваженим здійснювати правосуддя, в тому числі і у кримінальних справах. Конституція категорично забороняє делегування функцій судів, а також привласнення цих функцій іншими органами або посадовими особами. Лише суд в порядку, встановленому законом, своїм обвинувачуванням вироком за доведеною виною особи вправі визнати її винною у вчиненні злочину та піддати кримінальному покаранню (ст. 62 Конституції).

Правосуддя в кримінальних справах виражається діяльністю суду, яка здійснюється ним на демократичних засадах та яка полягає в розгляді та вирішенні кримінальних справ і в застосуванні на основі закону і відповідно до правосвідомості покарання осіб, винних у скоєнні злочину. Процесуальна діяльність інших суб'єктів, в тому числі учасників кримінального процесу, покликана сприяти суду в повному, всебічному, об'єктивному здійсненні функції правосуддя. Сказаним визначається процесуальне становище суду як державного органу, що здійснює судову владу.

При вирішенні кримінальної справи суд не зв'язаний висновками органів попереднього слідства, а також думками учасників процесу. Всі питання, які підлягають вирішенню в судовому розгляді та у вирокі – найважливішому акті правосуддя, судді вирішують самостійно на основі закону, відповідно до правосвідомості, за своїм внутрішнім переконанням, що ґрунтується на повному, всебічному та об'єктивному розгляді всіх обставин справи в їх сукупності, в умовах, що виключають сторонній вплив на суддів. Таким чином, в межах своєї компетенції суд має всю повноту судової влади.

Рішення судових органів можуть бути скасовані або замінені лише вищими судами в особливому процесуальному порядку. Закон, що вступив в силу вирок суду обов'язковий до виконання всіма громадянами та посадовими особами.

Аналізуючи проблему участі суду в доказуванні, А.Р. Белкін зазначає про те, що суд стоїть над сторонами в процесі, він судить, а не доказує. Лише в судовому слідстві йому належить функція дослідження і оцінки наданих сторонами доказів, однак реалізація цієї функції ще не означає участі в доказуванні, оскільки суд не повинен збирати докази, тобто формувати доказову базу обвинувачення чи захисту [17, с. 26].

Така позиція, відповідно до якої суд розглядається не як суб'єкт правовідносин, а як певний абстрактний орган, що покликаний лише констатувати певні юридичні факти за сукупністю формально наявних ознак, без з'ясування їх сутності, умов і причин виникнення, видається не зовсім правильною. По суті, за такого підходу суду надається можливість правового арбітражу без належного дослідження і оцінки явищ і подій [10].

Суди в Україні являються інстанційною системою, різні ланки якої мають певне функціональне призначення. Так, суд, який вирішує на судовому засіданні питання про винність підсудного і про призначення покарання у разі визнання його винним, є судом першої інстанції.

Кримінальні справи розглядаються в суді першої інстанції одноособово суддею, який діє від імені суду, а в випадках, передбачених частинами 2 і 3 ст. 17 КПК України, колегіально у складі трьох професійних суддів або двох професійних суддів і трьох народних засідателів. Конституцією України (ст. 127) передбачена можливість участі в розгляді справи і присяжних.

Конституція України (ст. 121), КПК (ст. 25) та Законом України «Про прокуратуру» визначаються завдання та повноваження прокурора в сфері кримінального процесу. Основним його обов'язком є своєчасне прийняття у всіх стадіях кримінального судочинства передбачених законом заходів до усунення всяких порушень закону, від кого б ці порушення не виходили. В цьому суть правоохоронної діяльності прокуратури в кримінальному процесі. Прокуратура в цілому і кожен прокурор покликані забезпечити утвердження верховенства закону, зміцнення правопорядку і захист від неправомірних посягань: гарантованих Конституцією та іншими законами України, а також міжнародно-правовими актами соціально-економічних, політичних і особистих прав і свобод людини і громадянина.

Специфічними є методи вирішення прокурором цих завдань в кримінальному судочинстві, вони впроваджуються в різні процесуальні форми в залежності від тих конкретних завдань, які стоять перед даною стадією процесу.

Найбільш широкими повноваженнями прокурор наділений в досудових стадіях кримінального процесу – порушення кримінальної справи та попереднього розслідування, в яких він в повній мірі реалізує свою функцію нагляду за виконанням закону: він має право (та зобов'язаний) безпосередньо вживати заходи до усунення порушень закону, якщо вони були допущені при провадженні дізнання і попереднього слідства, а також при здійсненні оперативно-розшукової діяльності.

Відповідальність прокурора за обґрунтованість обвинувачення, яке він підтримує в суді, передбачає повноту і об'єктивність дослідження не тільки обвинувальних, а й виправдувальних доказів, вимагає ретельного аналізу і перевірки усіх доводів захисту. Якщо ці доводи залишаться не спростованими, то обвинувачення не можна визнати доведеним.

Таким чином, обсяг повноважень в процесі доказування публічних суб'єктів кримінального процесу – носіїв обов'язку кримінально-процесуального доказування, може бути представлений у виді ієрархічної структури, в якій кожний вищестоящий суб'єкт вправі частково чи у повному обсязі брати на себе повноваження нижчестоящого, впливати на формування та оцінку доказів.

Досудове розслідування в кримінальному процесі України здійснюють слідчі та органи дізнання.

Статус слідчого у кримінальному процесі визначається змістом тієї процесуальної функції, яку він покликаний виконувати у кримінальному судочинстві.

Слідчий зобов'язаний повно та об'єктивно дослідити всі обставини справи, виявити як викривальні, так і виправдовувані обвинуваченого, а також обтяжуючі і пом'якшувальні його провину обставини. Він зобов'язаний також оперативно і в встановлені законом терміни своєчасно розкрити злочин та викрити винних у його скоєнні. При розслідуванні справи слідчий зобов'язаний виявляти причини і умови, що сприяли вчиненню злочину, і вжити заходів через відповідні органи до їх усунення. Слідчий використовує допомогу громадськості для виявлення і усунення причин та умов, що сприяли вчиненню злочину, а також для припинення і розкриття злочинів і розшуку злочинців.

При провадженні досудового слідства слідчий наділений широкими повноваженнями. Він самостійно приймає рішення про спрямування слідства і провадження відповідних слідчих дій, за винятком випадків, коли законом передбачено отримання санкції прокурора; ряд дій він має

право провести з дозволу суду. Разом з тим, процесуальна самостійність слідчого поєднується з його персональною відповідальністю за своєчасне і правильне розслідування справи, прийняття по ньому законних і обґрунтованих рішень.

Обсяг, спрямованість і характер діяльності слідчого, зміст його функції як суб'єкта кримінального процесу визначається процесуальним інтересом, який впливає із завдань кримінального судочинства, обов'язків, прав і повноважень слідчого. Особливістю діяльності останнього, як суб'єкта доказування, по-перше, є те, що його процесуальне право при відповідних умовах стає його обов'язком. Наприклад, процесуальна самостійність слідчого, що репрезентує по суті його права, обмежена тим, що він зобов'язаний виконувати (за деякими винятками) письмові вказівки прокурора, начальника слідчого відділу в справі, навіть у разі незгоди з цими вказівками.

По-друге, як зазначає А.Я. Дубинський, наявність доказів перетворює право слідчого у виборі варіанту процесуального рішення в обов'язок діяти в конкретній ситуації певним чином [31, с. 25].

Логічно, що при визначенні процесуальної функції слідчого необхідно брати до уваги його правовий статус. Але, як вказує О.М. Ларін, не можна відводити функції службову, другорядну роль і підкоряти її правовому статусу, тому що це – поняття одного рівня [31, с. 14].

Крім того, такий підхід, як вважає А.П. Гуляєв, не можна визнати правильним з логічної і методологічної точок зору в силу того, що функції учасника процесу первинні щодо його процесуального статусу [19, с. 209].

З огляду на чинне кримінально-процесуальне законодавство України нелогічно заперечувати наявність у слідчого права на обвинувачення. Чинний КПК України (статті 131-144, 223-224) надає слідчому право виносити постанову про притягнення особи як

обвинуваченого, складати обвинувальний висновок. Разом з тим ці дії здійснюються у зв'язку з розслідуванням злочину і провадженням у кримінальній справі, є складовою цього процесу, а право слідчого на обвинувачення має попередній характер і не є головним чи обов'язковим, а розслідування, як процесуальна функція, є постійною і основною. Зміст цієї функції складають окремі напрями його діяльності, які деколи ще називають під функціями [1, с. 263]. Останні є складовими і діють у межах функції розслідування.

Як вказує О.М. Ларін, функція захисту в діяльності слідчого не може виділятися як самостійна і не повинна протиставлятися функції розслідування [25, с. 70].

Закон (п. 6а ст. 32 КПК) визначає коло осіб, які іменуються начальниками слідчого відділу (точніше – підрозділу), а саме: начальник слідчого управління, відділення органів внутрішніх справ, безпеки та його заступники, які діють в межах своєї компетенції; що стосується начальників відповідних слідчих підрозділів прокуратури, то вони наділені повноваженнями прокурорів і в цій якості здійснюють наглядові функції за законністю провадження попереднього слідства.

2.2. Особи, які мають та відстоюють у кримінальному процесі власні інтереси

Говорячи про загальні проблеми участі потерпілого в кримінально-процесуальному доказуванні варто зазначити, що законодавець початково допускає колізії правових норм, що стосуються цього питання.

Насамперед, потерпілий визначається кримінально-процесуальним законом представником сторони обвинувачення у судовому засіданні (статті 161, 261 КПК України). І хоча у досудовому провадженні сторони, як такі, закон не виділяє, логічно припустити, що на

досудовому слідстві потерпілий, за задумом законодавця, виконує функцію обвинувачення. При цьому, перед нами неминує постає питання про обсяг прав суб'єктів кримінального процесу, що виконують функцію обвинувачення, при її здійсненні.

Як відомо, у сучасному кримінальному процесі України превалює публічне начало, що насамперед пояснюється тією відповідальністю, яку несуть органи досудового розслідування, прокуратура і суд за хід і результати розслідування злочину і розгляду кримінальної справи. Вияв домінування публічних інтересів проявляється на ранніх етапах провадження, зокрема, і в тому, що особа визнається потерпілим і наділяється процесуальними правами виключно за рішенням відповідних посадових осіб. Потерпілий не вправі порушувати кримінальні справи, проводити слідчі дії тощо, а тому виявляється, що його повноваження у порівнянні з іншими представниками сторони обвинувачення, і зокрема прокурором, звужені. Саме в цьому, на наш погляд, і полягає основний внутрішній конфлікт, який виявляється у нерівності прав і можливостей суб'єктів кримінального судочинства в межах однієї процесуальної сторони.

Аналіз переліку прав потерпілого, що закріплені у ч. 2 ст. 49 КПК України, приводить до висновку, що законодавець не наділив потерпілого правом здійснення функції обвинувачення, кримінального переслідування підозрюваного, обвинуваченого, зокрема, на досудовому слідстві. Право на підтримання обвинувачення надається потерпілому лише на стадії судового розгляду і обмежується справами приватного обвинувачення та випадками відмови прокурора від обвинувачення (ст. 267 КПК України). Однак і ця норма, на наш погляд, має дещо декларативний характер, оскільки позбавлена практичного змісту внаслідок фрагментарного подальшого регулювання реалізації зазначеного права потерпілого.

Таким чином, постає питання: наскільки самостійним і повноцінним суб'єктом кримінального процесу і доказування в ньому є потерпілий. Характеристика його самостійності, а значить і незалежності позиції в процесі, походить від ступеня впливу його волевиявлення на перебіг провадження і прийняття підсумкових рішень у кримінальній справі. Вважаємо, що основою вирішення цього питання повинна стати не конкуренція повноважень і прав за обсягом, а якісна характеристика спільних зусиль сторони обвинувачення, спрямованих на викриття особи, що вчинила злочин [35, с. 29].

Викриття особи, що вчинила злочин, у свою чергу, проявляється через кримінально-процесуальне доказування, оскільки викрити особу можна тільки шляхом збирання необхідних для цього доказів. Участь у доказуванні значною мірою сприяє реалізації принципів змагальності і рівності прав сторін, впливає на законність прийнятих у справі рішень і встановлення істини.

До того ж, порушені вчиненням злочину права потерпілого будуть відновлені лише у тому разі, якщо буде встановлена особа і доведена її вина у вчиненні злочину. Виходячи з цього, активна участь потерпілого в доказуванні, безперечно, сприятиме повному, об'єктивному і успішному дослідженню обставин вчиненого злочину.

Особливої уваги сьогодні потребує проблема забезпечення та захисту прав потерпілого, процесуальний статус якого в умовах чинного законодавства значно менш досконалий, ніж підозрюваного, обвинуваченого (підсудного). Кримінально-процесуальне законодавство має гарантувати не тільки дотримання права потерпілого на своєчасне відшкодування (компенсацію) завданої злочином шкоди, а і його активність під час досудового та судового провадження по встановленню обставин, що входять до предмета доказування у кримінальній справі [46, с. 21].

Далеко не кожен потерпілий в змозі юридично правильно кваліфікувати вчинене відносно нього діяння, а також надати повні відомості про обвинуваченого, зокрема, про його судимість, сімейний стан, посаду і місце роботи тощо.

На наш погляд, встановлення таких відомостей слід покласти на суддю, оскільки за своїм характером вони мають публічне значення. Крім того, як уже зазначалось, отримання деяких з таких відомостей приватними особами може призвести до порушення конституційного права людини на охорону її особистого життя. Тому, вважаємо, що скарга потерпілого чи його законного представника може (і повинна) містити тільки ті відомості про обвинуваченого, які дозволяють ідентифікувати його особу.

Під час судового слідства потерпілий може представляти нові докази, брати участь в дослідженні доказів судом, висловлювати свою думку по суті обвинувачення, про застосування кримінального закону та призначення підсудному покарання, а також з інших питань у справі. При цьому нові докази потерпілий вправі отримувати за своїм клопотанням і з допомогою судді. Ні потерпілий, ні підсудний не вправі самостійно, поза межами судового засідання опитувати свідків. Вони надають суду списки осіб, які підлягають, на їх думку, виклику в судове засідання у цьому статусі.

Вивчення практики розгляду справ приватного обвинувачення доводить, що потерпілий при обґрунтуванні пред'явленого особі обвинувачення, стикається з певними труднощами.

По-перше, потерпілий не завжди має можливість обґрунтувати обвинувачення належними доказами, оскільки у нього, як правило, відсутні знання щодо характеру відомостей, необхідних для підтвердження відповідних фактів.

По-друге, відсутність, як правило, у потерпілого необхідних коштів виключає можливість у таких випадках звернутися по кваліфіковану

юридичну допомогу, що призводить до правової незахищеності прав осіб, які постраждали від злочинів приватного обвинувачення.

За загальним правилом саме обвинувачений несе матеріальну відповідальність за заподіяну ним шкоду. У випадках, прямо зазначених у законі, матеріальну відповідальність за шкоду, заподіяну злочинними діями обвинуваченого, несуть інші особи – фізичні чи юридичні. Такі особи мають бути залучені до участі в кримінальному процесі як цивільні відповідачі за ініціативою як цивільного позивача, так і органів досудового розслідування, прокуратури, суду. Йдеться, зокрема, про батьків, опікунів і піклувальників; навчальні, виховні та лікувальні заклади; власників джерел підвищеної небезпеки; підприємства та організації, що зобов'язані відшкодувати шкоду, завдану їх працівниками при виконанні ними своїх трудових (службових) обов'язків тощо. Іншими словами, рішення про притягнення як цивільного відповідача приймається відносно кожної особи, яка відповідно до ЦК України несе матеріальну відповідальність за шкоду, завдану злочином, коли наявні докази, що підтверджують цю обставину.

Очевидно, що суб'єкти доказування зі сторони захисту можуть бути поділені на дві групи залежно від правової природи підстав отримання відповідного процесуального статусу. До першої групи слід віднести тих суб'єктів, які були залучені в сферу кримінального судочинства через їх підозру або обвинувачення у вчиненні злочину (підозрюваний, обвинувачений, підсудний).

У цьому зв'язку необхідно, на наш погляд, дослідити деякі питання, пов'язані з набуттям особою процесуального статусу підозрюваного, оскільки протягом десятиліть у вітчизняній процесуальній літературі висловлювались сумніви щодо можливості чіткого розмежування обсягу фактичних даних, достатніх для підозри, і даних, достатніх для обвинувачення у вчиненні злочину. Адже особа стає підозрюваним не

тому, що так подумав слідчий, а в силу того, що він прийняв відповідне процесуальне рішення.

Підозрюваний згідно чинного КПК України наділяється всією сукупністю процесуальних прав з моменту появи у справі, і тому важливою умовою активної участі підозрюваного в процесі доказування, ефективності захисту їм своїх прав і законних інтересів є те, наскільки повно і своєчасно реалізовано його право знати, у вчиненні якого злочину він підозрюється.

Це право підозрюваного ґрунтується на положеннях Конвенції про захист прав людини, що передбачає право затриманого невідкладно і детально бути поінформованим на зрозумілій йому мові про причини затримання (п. «а» ч. 3 ст. 6).

2.3. Особи, які захищають та представляють інтереси інших осіб

Підозрюваний має право мати захисника і побачення з ним до першого допиту. Крім загального обсягу процесуальних прав, які надаються захиснику у разі його участі в справі з моменту затримання, захиснику повинно надаватися право мати побачення з підозрюваним наодинці до його першого допиту без обмеження їх кількості і тривалості. До першого допиту слідчий або особа, яка провадить дізнання, зобов'язані ознайомити захисника з постановою про порушення кримінальної справи, протоколом затримання, постановою про застосування запобіжного заходу, а також забезпечити право захисника вимагати перевірки прокурором правомірності запобіжного заходу, приймати участь в судовому розгляді у випадку оскарження підозрюваним або самим захисником зазначених вище рішень.

У випадках, передбачених законом (ч. 4 ст. 47 КПК України), підозрюваний вправі скористатись допомогою захисника безкоштовно. Якщо адвокат бере участь у провадженні досудового розслідування за

призначенням, витрати на оплату його праці компенсуються за рахунок держави.

У випадках затримання підозрюваного або обрання йому запобіжного заходу у вигляді взяття під варту, тобто коли його свобода обмежена, законодавець гарантує підозрюваному право скористатись допомогою захисника, право мати побачення з ним наодинці до першого допиту, тобто протягом 24 годин з моменту його затримання чи взяття під варту.

Використання захисником деяких процесуальних прав вимагає спеціального дозволу суб'єктів, що ведуть процес. У зв'язку з цим ученими справедливо зазначається, що існуючий порядок збирання доказів не забезпечує рівність прав сторін [24, с. 252], що кримінальний процес має бути побудований таким чином, щоб здійснення прав людини не ставилось у залежність від діяльності органів досудового провадження і суду, що органи кримінальної юрисдикції мають монополію на здійснення дій, спрямованих на одержання доказів [19, с. 210].

Таким чином, можливість захисника реалізувати свої повноваження в процесі доказування визначається не тільки нормативним забезпеченням цього процесу, його професіоналізмом, а й позицією підзахисного.

У цьому зв'язку не можна не зазначити, що у разі, якщо захисником є особа з числа близьких родичів обвинуваченого, підсудного, то нормативна основа такого роду обмежень відсутня, а узгодження позицій з підзахисним відбувається виключно на основі їх особистих відносин.

Гарантувати право захисника на заявлення відповідних клопотань можна лише шляхом покладання на слідчого обов'язку знайомити захисника з постановою про призначення експертизи безпосередньо після її винесення. При цьому в законі необхідно встановити обов'язок

слідчого виконати при цьому прохання адвоката про включення питань для вирішення експертом та про призначення комісійної експертизи.

Цікавою в цьому аспекті є думка В.О. Попелюшка про те, що найкращим вирішенням цього питання було б запровадження правил про можливість призначення та проведення з того чи іншого питання двох експертиз – експертизи обвинувачення та експертизи захисту. Але, по-перше, це можливо лише у цілком змагальному провадженні (як досудовому, так і на судових стадіях), а, по-друге, в Україні це на сучасному етапі практично не реально, оскільки захист у нас повністю дистанційований від експертних установ. Останні є установами державними, більшість з них – зокрема криміналістичних – функціонує лише у системі правоохоронних органів, експерти є співробітниками цих органів, а тому пов'язані завданням боротьби із злочинністю і жодним чином – не із захистом.

Захисник, як згадувалося вище, формально має право одержувати висновки фахівців з тих питань, що вимагають спеціальних знань. Між тим, як доводить аналіз правозастосовчої практики, отримати такі висновки в багатьох випадках досить проблематично, оскільки фахівці не зобов'язані давати висновки на запити захисників, тим більше – безоплатно.

Підсумовуючи питання участі захисника в процесі доказування, слід зазначити, що змістовна сторона такої діяльності захисника має досить значне обмеження. Виходячи зі змісту ст. 7 Закону України «Про адвокатуру» та відповідних норм КПК України адвокат не вправі займати у справі позицію, що суперечить волі підзахисного.

У кримінальному процесі, окрім захисту публічних інтересів, задекларована також можливість захисту приватних інтересів особи, зокрема право на відшкодування заподіяної їй злочином шкоди. Основним і найефективнішим способом такого відшкодування в Україні є цивільний позов у кримінальному провадженні.

Цивільним позивачем у кримінальному провадженні є фізична особа, якій кримінальним правопорушенням або іншим суспільно небезпечним діянням завдано майнової та/або моральної шкоди, а також юридична особа, якій кримінальним правопорушенням або іншим суспільно небезпечним діянням завдано майнової шкоди, та яка в установленому порядку пред'явила цивільний позов.

Обов'язковим законним приводом для прийняття рішення про залучення до кримінального провадження цивільного позивача є цивільний позов (позовна заява) до підозрюваного, обвинуваченого або до фізичної чи юридичної особи, яка за законом несе цивільну відповідальність за шкоду, завдану діяннями підозрюваного, обвинуваченого або неосудної особи, яка вчинила суспільно небезпечне діяння, який може бути пред'явлений початку судового розгляду. Інших процесуальних документів, таких як винесення постанови слідчим чи прокурором або ухвали суду про визнання особи цивільним позивачем, закон не вимагає.

Процесуального статусу цивільного позивача особа набуває з моменту подання слідчому, прокурору чи суду позовної заяви.

Розглядаючи місце цивільного позивача серед інших учасників кримінального провадження можна виділити два основні підходи у визначенні функціональної спрямованості діяльності цивільного позивача та цивільного відповідача.

Відповідно до першого діяльність цивільного позивача належить до функції обвинувачення, а діяльність цивільного відповідача, відповідно, – до функції захисту. Відповідно до другого підходу в системі кримінально-процесуальних функцій виділяється, відповідно, функція підтримання цивільного позову та заперечення або захисту від цивільного позову [50, с. 14].

Складно погодитися з аргументами на користь позиції про розгляд діяльності цивільного позивача як елемента функції обвинувачення.

На відміну від функції кримінального переслідування, метою якої є викриття особи, винної у вчиненні злочину, та забезпечення притягнення її до кримінальної відповідальності, метою пред'явлення цивільного позову у кримінальному провадженні є саме забезпечення відшкодування шкоди, завданої кримінальним правопорушенням. Процесуальна діяльність в інтересах потерпілого та цивільного позивача на стадії розслідування виникає, розвивається та досягає своїх цілей у ряді випадків незалежно від обвинувачення і не завжди збігається з ним за спрямованістю.

Для відшкодування цивільному позивачу шкоди не обов'язкове засудження обвинуваченого – відшкодування шкоди може бути здійснено шляхом добровільного відшкодування з боку підозрюваного, обвинуваченого або цивільного відповідача. Більше того, у випадках, передбачених КК України, це може бути однією з умов звільнення обвинуваченого від кримінальної відповідальності у зв'язку з дійовим каяттям, примиренням із потерпілим, зміною обстановки, тобто сприяти закінченню реалізації функції кримінального переслідування [9, с. 235].

Процесуальний статус цивільного позивача за своїм змістом близький до процесуального статусу потерпілого, разом з тим вони не тотожні.

Співставлення понять «потерпілий» і «цивільний позивач» свідчить про їх неоднозначність, хоча в ряді випадків вони можуть і співпадати, точніше – особа може в одній і тій самій справі бути одночасно і потерпілим, і цивільним позивачем. Особа може бути потерпілим і не бути цивільним позивачем, оскільки хоча громадянину злочином завдано шкоду, однак він не вважає за необхідне заявляти позов про його відшкодування під час провадження в кримінальній справі. У такій ситуації слідчий, прокурор, суд за власною ініціативою визнати громадянина потерпілим, однак лише за її письмовою згодою, хоча цивільним позивачем він не буде.

Разом з законом визначено, що у випадках коли особа виступає тільки в ролі цивільного позивача, не будучи при цьому потерпілим, цивільний позивач наділений більш вузьким колом прав (має права та обов'язки потерпілого, у частині, що стосуються цивільного позову, незалежно від того є ця особа фізичною особою чи юридичною) [15, с. 348].

Цивільним відповідачем у кримінальному провадженні може бути фізична або юридична особа, яка в силу закону несе цивільну відповідальність за шкоду, завдану злочинними діями (бездіяльністю) підозрюваного, обвинуваченого або неосудної особи, яка вчинила суспільно небезпечне діяння, та до якої пред'явлено цивільний позов у порядку, встановленому КПК України.

Основною ознакою, що характеризує цивільного відповідача, є те, що він в рамках кримінального провадження виступає суб'єктом цивільно-правової відповідальності, яка передбачає: відшкодування збитків, передачу індивідуально-визначеної речі, компенсацію моральної шкоди, відновлення становища, яке існувало до порушення права, і припинення дій, що порушують право або створюють загрозу його порушення.

С.І. Остапенко правильно розділив суб'єктів, які несуть цивільну відповідальність у кримінальному провадженні на дві групи: 1) особи, що безпосередньо завдали шкоду; 2) особи, які за законом несуть матеріальну відповідальність за протиправні дії інших осіб [35, с. 33].

За загальним правилом у кримінальному процесі майнову та моральну відповідальність за цивільним позовом несе особа, яка вчинила злочин, - підозрюваний, обвинувачений.

Однак цивільним відповідачем у кримінальному провадженні можуть бути також:

– юридичні або фізичні особи, якщо шкода була заподіяна підозрюваним, обвинуваченим, який був їхнім працівником, при

виконанні своїх трудових (службових, посадових) обов'язків (ст. 1172 ЦК України).

– батьки (усиновителі) або піклувальники (громадяни або відповідна виховна, лікувальна установа, установа соціального захисту населення й ін., що у силу закону є піклувальником неповнолітнього підозрюваного, обвинуваченого (статті 1178, 1179 ЦК України)).

– опікун особи, визнаної недієздатною, або юридична особа, яка зобов'язана здійснювати за ним нагляд, якщо вони не доведуть, що шкода виникла не з їхньої вини (ст. 1184 ЦК України);

– юридичні або фізичні особи – власники джерела підвищеної небезпеки, яким підозрюваним, обвинуваченим була заподіяна шкода потерпілому (ст. 1187 ЦК України).

Цивільний відповідач зобов'язаний: прибути за викликом до слідчого, прокурора, слідчого судді, суду, а в разі неможливості прибути у призначений строк – заздалегідь повідомити про це зазначених осіб; підкорятися законним вимогам та розпорядженням слідчого, прокурора, слідчого судді, суду.

Цивільний відповідач повідомляється про прийняті процесуальні рішення у кримінальному провадженні, що стосуються цивільного позову, та отримує їх копії у випадках та в порядку, встановленому КПК України для інформування та надіслання копій процесуальних рішень підозрюваному, обвинуваченому

2.4. Особи, які сприяють кримінальному процесу і здійсненню правосуддя

Визначення статусу свідка в кримінальному процесі є важливим явищем, оскільки саме ця особа є основним носієм доказової інформації. Розкриваючи правове становище свідка в кримінальному процесі, більшість науковців вказують на допоміжний характер функції, що

покладена на свідка в кримінальному провадженні. У цьому разі варта уваги думка про те, що свідок, перебуваючи в групі інших учасників процесу, не виконує функції ні захисту, ні кримінального переслідування, ні вирішенням справи по суті, а є носієм особливої допоміжної функції, яка полягає в сприянні здійсненню правосуддя за допомогою правдивого викладу відомих йому обставин, що мають значення для справи, становлять предмет допиту й інших слідчих дій, проведених за його участі та супроводжуваних даванням ним показань [50, с. 12].

Згідно зі статтею 65 КПК України свідок – це фізична особа, якій відомі або можуть бути відомі обставини, що підлягають доказуванню під час кримінального провадження, і яка викликана для давання показань. У визначенні свідка законодавець врахував дві його важливі ознаки, що дозволяють відмежувати його процесуальний статус від статусу інших учасників кримінального провадження.

У випадку необхідності як свідки можуть бути допитані й малолітні та неповнолітні діти, для яких КПК України встановлені особливості допиту.

Слід зазначити, що законодавець не виключає всіх хворих на психічні захворювання із можливих свідків, хоча КПК України передбачає, що суд має право встановити неможливим допит особи через тяжку психічну хворобу [3].

Варто зазначити, що при визначенні осіб, які мають абсолютний імунітет не враховано, що обов'язок зберігати адвокатську таємницю поширюється не тільки на адвоката, але і на його помічника, стажиста та осіб, які перебувають у трудових відносинах з адвокатом, адвокатським бюро, адвокатським об'єднанням, а також на особу, стосовно якої припинено або зупинено право на заняття адвокатською діяльністю, а крім нотаріуса, обов'язок зберігати нотаріальну таємницю також покладено на посадових осіб, які вчиняють нотаріальні дії, помічника

нотаріуса, осіб, яким про вчинені нотаріальні дії стало відомо у зв'язку з виконанням ними службових обов'язків чи іншої роботи, осіб, залучених для вчинення нотаріальних дій як свідків, та на інших осіб, яким стали відомі відомості, що становлять предмет нотаріальної таємниці [45, с. 93].

Сам факт відмови свідка давати показання, якщо він скористався наданим йому законом імунітетом, не може розглядатися як доказ вини особи або обставина, що обтяжує її відповідальність, бути юридичною підставою підозрювати таку особу [46, с. 22].

В науковій літературі розповсюдженою є точка зору, що права, які складають структуру правового статусу свідка, спрямовані на сприяння нормальній безперешкодній реалізації основного обов'язку свідка – давати правдиві показання [3].

Законними інтересами свідка варто вважати: 1) зацікавленість свідка в можливості об'єктивного, вільного від стороннього тиску, виконання свого головного обов'язку – правдиво повідомити орган розслідування або суд про наявні в нього відомості про обставини справи; 2) зацікавленість свідка в тому, щоб підтвердити достовірність повідомлених ним відомостей, щоб не бути звинуваченим у даванні неправдивих свідчень; 3) зацікавленість у забезпеченні як власної безпеки, так і безпеки близьких йому людей від можливих зовнішніх впливів; 4) зацікавленість у звільненні від обов'язку самовикриття й викриття близьких осіб.

Можна сказати, що адвокат свідка на законодавчому рівні повинен бути зарахований до інших учасників кримінального провадження. Крім цього, у КПК України має бути чітко встановлений як порядок вступу, так і обсяг прав і обов'язків такого адвоката [12, с. 170-171].

Особливістю процесуального статусу свідка є відсутність у нього можливостей впливати на перебіг кримінального провадження, прийняття рішень про його спрямування, оскаржувати такі рішення.

Слід підкреслити, що новим КПК України не передбачено право свідка подавати скарги прокуророві на неправомірні дії та бездіяльність слідчого, що було закріплено старим законодавством.

Роз'яснення прав свідка відбувається безпосередньо перед початком його допиту. Однак особа набуває статус свідка одразу після її офіційного виклику на допит. І саме з цього моменту вона отримує права та на неї покладаються обов'язки, передбачені чинним кримінальним процесуальним законодавством. Не заперечуючи проти необхідності роз'яснення прав допитуваному перед початком слідчої дії, вважаємо правильною позицію тих авторів, які пропонують перенести етап ознайомлення свідка з його правами, обов'язками та відповідальністю з моменту його допиту на момент виклику [30, с. 163].

Оскільки свідок, на відміну від інших суб'єктів, залучається до судочинства не з власної волі і не має на меті відстоювання своїх законних інтересів, то вважаємо, що на перший план у правовому статусі свідка виходять не права, а обов'язки.

Один з основних обов'язків свідка – прибути за викликом до слідчого, прокурора, слідчого судді чи суду і давати правдиві показання під час досудового розслідування та судового розгляду виникає з моменту його виклику для дачі показань.

У новому КПК України інститут виклику слідчим, прокурором, а також судового виклику отримав досить детальну регламентацію в окремій спеціальній главі 11 розділу II «Заходи забезпечення кримінального провадження». Зміст повістки про виклик повинен суворо відповідати встановленим законом вимогам. У випадку якщо, свідок був у встановленому кримінальним процесуальним законодавством порядку викликаний, але не з'явився без поважних причин або не повідомив про причини свого неприбуття, до нього може бути застосований такий захід процесуального примусу, як привід [25, с. 166].

Допомога перекладача надається особам з метою забезпечення рівності й змагальності, що є складовою права на справедливий судовий розгляд, гарантованого пунктом 1 статті 6 Європейської Конвенції з прав людини.

Перекладач не є спеціалістом у галузі права, але повинен оперувати всіма необхідними юридичними термінами, не вдаючись у сутність юридичних проблем. Від перекладача вимагається вільне володіння мовою, знання якої необхідне для перекладу, що включає в себе здатність здійснювати переклад будь-яких, у тому числі й спеціальних термінів. Перекладач не повинен роз'яснювати будь-які терміни, але зобов'язаний здійснювати їх точний переклад.

Що ж стосується компетентності сурдоперекладача, то при її визначенні слід враховувати деякі особливості. Так, головне завдання знаків і жестів глухонімих полягає в передачі їх смислового значення. Для всіх глухонімих України їх мова є загальноприйнятою, універсальною. Глухонімі передають свої думки двома способами: за допомогою жестикулярно-мімічних знаків, які означають, як правило, конкретні предмети, осіб чи дії та за допомогою дактильної (ручної) азбуки, яка включає в себе ознаки як писемної, так і усної мови та ґрунтується на правилах граматики. Жестами та мімікою не передаються абстрактні поняття, тому другий спосіб перекладу є більш прийнятним у кримінальному процесі, оскільки точніше передає значення знаків глухонімого учасника кримінального провадження [24, с. 44].

Слід зазначити, що КПК України не надає можливості особі відмовитися від послуг певного перекладача у випадку його некомпетентності та замінити його на іншого перекладача, адже серед підстав для відводу перекладача відсутня така підстава як неналежне виконання обов'язків.

Європейській Суд з прав людини у своїй практиці визначає, що «Оскільки треба, щоб право, гарантоване підпунктом (е) пункту 3 (право

на перекладача), було здійсненним і ефективним, то обов'язок компетентних органів не обмежується призначенням перекладача, але може, за умови, що їх про це повідомлено в конкретних обставинах, поширюватися також і на здійснення певного подальшого контролю за адекватністю забезпечуваного перекладу...» [3, с. 100-101].

Крім того, говорячи про таку характеристику до перекладача як його незаінтересованість, слід зазначити, що ст. 386 КПК України передбачає кримінальну відповідальність за примушування свідка чи експерта до давання завідомо неправдивих показань чи висновку.

Від перекладача вимагають перекладати повно і правильно. З огляду на це слід указати на неприпустимість застосування у кримінальному судочинстві різних видів так званих адаптованих перекладів, тобто передавання не того, про що безпосередньо каже свідок, підозрюваний, обвинувачений або сам слідчий, а, по суті, висновків зі сказаного, зроблених перекладачем [38, с. 517].

Доступність судової влади, оперативність, розумність і справедливість правосуддя забезпечують не тільки судді, а й інші службовці апарату суду, які як учасники судового розгляду, сприяють судочинству виконанням завдань, покладених на них законом.

Розпорядок судового засідання, його регламент – це зовнішня сторона організації судового процесу та форма поведінки всіх учасників судового розгляду і присутніх у залі засідання осіб. Він встановлений для забезпечення поваги до суду і належного порядку під час судового засідання.

Зміст повноважень секретаря судового засідання свідчить про істотну роль цього учасника провадження в організації судового розгляду і його проведенні [41, с. 213-213].

Проведення відповідних слідчих дій без участі понятих, коли їх участь є обов'язковою, робить ці дії нелегітимними. Дані, одержані

внаслідок таких дій, не мають доказового значення. Отже, понятій є важливою процесуальною «фігурою» в кримінальному процесі України.

У законі чітко не визначено ні поняття «понятій», ні його процесуального статусу. На науково-теоретичному рівні – вчені-юристи у своїх дослідженнях якщо й торкаються цього питання, то здебільшого перераховують випадки, коли в слідчих діях мають брати участь поняті, та називають осіб, які не можуть ними бути [26, с. 42].

Понятій – це незаінтересована у результаті кримінального провадження особа, яка залучається слідчим або прокурором для засвідчення факту провадження слідчої (розшукової) дії, правильності її ходу та результатів, а також достовірності отриманих при цьому доказів.

Кримінальним процесуальним кодексом не встановлені особливі вимоги щодо понять. Разом з тим понятими не можуть бути: 1) потерпілий; 2) родичі підозрюваного, обвинуваченого, потерпілого; 3) працівники правоохоронних органів; 4) особи, заінтересовані в результатах кримінального провадження [41, с. 160].

КПК України не містить роз'яснення терміна «родичі». У п. 1 ч. 1 ст. 3 вищезазначеного закону дається визначення лише терміна «близькі родичі та члени сім'ї».

Водночас закон не містить тлумачення поняття «заінтересованість понятого», тому вважаємо, що це може бути будь-який інтерес останнього в результатах кримінального провадження.

Окремі науковці слушно пропонують визначити порядок з'ясування питання, чи є певна особа зацікавленою в результатах кримінального провадження. Відмічається, що для підтвердження слідчим особистої незаінтересованості понятого, який залучається ним для участі під час проведення слідчих (розшукових) дій, слід законодавчо закріпити зобов'язання понять повідомити на вимогу особи, яка проводить слідчу (розшукову) дію, інформацію про особисті

зв'язки та відносини з іншими учасниками кримінального провадження, що підлягає занесенню слідчим до протоколу [5].

Як понятих недоцільно залучати також: 1) неповнолітніх; 2) недієздатних або обмежено дієздатних; 3) осіб, стан яких унеможлиблює реальне сприйняття процесуальних дій, що мають виконуватися, тощо.

КПК України законодавчо не закріплені права і обов'язки понятого, крім обов'язку не розголошувати дані досудового розслідування.

Істотна відмінність між відомостями свідка й понятого, зумовлена двома факторами: моментом початку пізнання й цілеспрямованістю їх пізнавальної діяльності. Інакше кажучи, свідок сприймає обставини злочину незалежно від того, чи стали вони відомі правоохоронним органам. Дізнання понятого пов'язане з кримінальним провадженням і протікає цілеспрямовано в межах досудового розслідування. Тому дані, отримані таким шляхом, не можуть бути прийняті як докази, отримані з такого джерела, як показання свідка, для доведення будь-якої тези у справі [11, с. 210].

О. Булейко зазначає, що поширена практика допиту понятих як свідків «є ні чим іншим як створенням «штучних свідків», що видається недопустимим з погляду чинного кримінально-процесуального законодавства. Такі особи не можуть повідомити жодних нових даних, а тільки підтверджують ті, що вже викладені в протоколі слідчої дії, проведеної за їх участю» [12, с. 140].

На наше переконання, у деяких випадках допит понятих як свідків під час судового розгляду є необхідним. Вони можуть підтвердити чи спростувати законність дій слідчого. Понятих можна допитати як свідків з питань щодо їх особистої участі, порядку проведення слідчої (розшукової) дії, правильності й повноти відображення в протоколі встановлених відомостей, окремих особливостей проведення дії й

поведінки учасників, отримання доказів, застосування технічних засобів тощо. Предметом такого допиту понятого як свідка можуть бути лише обставини проведення слідчої дії й отримання доказів, а не обставини вчинення кримінального правопорушення, з приводу якого здійснюється провадження [12, с. 115].

ВИСНОВКИ

За результатами дослідження, в межах зазначеної проблематики, нами були поставлені завдання і ми дійшли певних висновків, а саме:

1) Суб'єктами кримінального процесу є державні органи їх посадові особи, фізичні і юридичні особи, які ведуть кримінальний процес, або залучаються до нього, вступають між собою у процесуальні правовідносини, набуваючи процесуальних прав і виконуючи процесуальні обов'язки.

Класифікацію учасників кримінального процесу, можна здійснити за різними критеріями, так, наприклад, залежно від інтересу, що його має той чи інший суб'єкт поділяють на чотири групи:

1) органи та посадові особи, які ведуть та безпосередньо здійснюють кримінально-процесуальне провадження;

2) особи, які мають та обстоюють власні інтереси;

3) особи, які захищають та представляють інтереси інших осіб;

4) особи, які сприяють кримінальному судочинству і здійсненню правосуддя.

2) Головною характеристикою зазначених суб'єктів як учасників кримінального процесу є правоздатність та дієздатність. Отже, під кримінально-процесуальною правоздатністю треба розуміти здатність мати кримінально-процесуальні права й обов'язки, а під кримінально-процесуальною дієздатністю – здатність їх особисто здійснювати чи виконувати.

3) До посадових осіб, які ведуть та безпосередньо здійснюють кримінально-процесуальне провадження потрібно відносити: орган дізнання (особа, яка провадить дізнання), слідчого, начальника слідчого відділу, прокурора, суддю (суд).

Досудове розслідування в кримінальному процесі України здійснюють слідчі та органи дізнання.

Статус слідчого у кримінальному процесі визначається змістом тієї процесуальної функції, яку він покликаний виконувати у кримінальному судочинстві.

4) Говорячи про загальні проблеми участі потерпілого в кримінально-процесуальному доказуванні варто зазначити, що законодавець початково допускає колізії правових норм, що стосуються цього питання.

Насамперед, потерпілий визначається кримінально-процесуальним законом представником сторони обвинувачення у судовому засіданні. І хоча у досудовому провадженні сторони, як такі, закон не виділяє, логічно припустити, що на досудовому слідстві потерпілий, за задумом законодавця, виконує функцію обвинувачення. При цьому, перед нами неминуче постає питання про обсяг прав суб'єктів кримінального процесу, що виконують функцію обвинувачення, при її здійсненні.

5) Підозрюваний має право мати захисника і побачення з ним до першого допиту. Крім загального обсягу процесуальних прав, які надаються захиснику у разі його участі в справі з моменту затримання, захиснику повинно надаватися право мати побачення з підозрюваним наодинці до його першого допиту без обмеження їх кількості і тривалості. До першого допиту слідчий або особа, яка провадить дізнання, зобов'язані ознайомити захисника з постановою про порушення кримінальної справи, протоколом затримання, постановою про застосування запобіжного заходу, а також забезпечити право захисника вимагати перевірки прокурором правомірності запобіжного заходу, приймати участь в судовому розгляді у випадку оскарження підозрюваним або самим захисником зазначених вище рішень.

Результатом реформування кримінально-процесуального законодавства, зумовленого економічними, політичними та соціальними змінами в нашій державі, стало прийняття у 2012 році нового КПК України. Чинний КПК України на законодавчому рівні вперше закріпив

таке поняття як «учасники кримінального провадження», серед яких виділив окремо таку категорію як «інші учасники кримінального провадження». У зв'язку з значним оновленням кримінально-процесуального статусу учасників кримінального провадження виникає необхідність у визначенні правового статусу зазначеної групи суб'єктів на основі нового кримінального процесуального законодавства.

б) Роль судового розпорядника та секретаря судового засідання полягає у забезпеченні доступності судової влади, оперативності, розумності і справедливості правосуддя. Права і обов'язки судового розпорядника обумовлені покладенням на нього організаційно-технічне забезпечення судового провадження, а секретаря судового засідання – організаційний забезпеченням судового провадження.

Понятим є незаінтересована у результаті кримінального провадження особа, яка залучається слідчим або прокурором для засвідчення факту провадження слідчої (розшукової) дії, правильності її ходу та результатів, а також достовірності отриманих при цьому доказів. КПК України чітко встановлює випадки обов'язкової участі понятих при проведенні слідчих (розшукових) дій, проте не виключає можливість їх присутності у будь-яких інших процесуальних діях, якщо це є доцільним.

Під час судового розгляду поняті можуть бути допитані як свідки. Існує відмінність між відомостями свідка й понятого, яка зумовлена моментом початку пізнання й цілеспрямованістю їх пізнавальної діяльності. Дані, отримані таким шляхом, (на відміну від показань свідка) не можуть бути прийняті як докази, однак можуть бути використані для доведення будь-якої тези у справі, наприклад, підтвердити чи спростувати законність дій слідчого.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абламський С. Є. До питання класифікації учасників кримінального провадження, уповноважених на здійснення захисту. *Підприємництво, господарство і право*. 2018. № 12. С. 263-267.
2. Абламський С. Є. Окремі питання участі у кримінальному провадженні представника юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження. *Право і Безпека*. 2016. № 1. С. 80-84.
3. Абламський С.Є. Захист прав і законних інтересів потерпілого у кримінальному провадженні. Монографія. Харків : Панов, 2015. 240 с.
4. Адаменко В. Д. Процессуальная дееспособность участника уголовного процесса. *Известия вузов. Правоведение*. № 4. 1978. С. 55-59.
5. Альперт С. А. Кримінально-процесуальні функції: поняття, система, суб'єкти. Харків : Нац. юрид. акад. України, 1995. 28 с.
6. Балацька О. Р. Поняття й класифікація суб'єктів захисту в кримінальному провадженні. *Науковий вісник Ужгородського Національного університету*, 2015. № 35. Ч. 1. Т. 3. С. 89-93.
7. Банчук О. А., Куйбіда Р. О. Вимоги ст. 6 Конвенції про захист прав людини та основних свобод до процедури здійснення судочинства. Київ : «ІКЦ Леста», 2005. 116 с.
8. Божьев В. П. К вопросу о понятии потерпевшего в советском уголовном процессе. *Ученые записки ВШОН*. №15. 1962. С. 177-181.
9. Божьев В. П. Уголовно-процессуальные правоотношения. Москва, 1975. 176 с.
10. Божьев В. П. Уголовный процесс. Москва : Спарк, 2002. 3-е изд., испр. и доп. 704 с.
11. Братінов І. І. Участь і роль понятих у кримінальному провадженні. *Право і суспільство*. 2015. №4. С.210-215.
12. Булейко О. Л. Участь понятих у кримінальному процесі : монографія. Київ: КНТ, 2010. 168 с.

13. Верхогляд О. В. Проблеми забезпечення прав заставодавця у кримінальному процесі України. *Зб. наук. Праць*. 2010. №20. С.260-269.
14. Веселов М. Правосуб'єктність учасників кримінального провадження: проблеми законодавчого врегулювання. *Підприємництво, господарство і право*. 2016. № 6. С. 171-176.
15. Гловюк І. В. Кримінально-процесуальні функції цивільного позивача та цивільного відповідача. *Актуальні проблеми держави і права*. Одеса : Юридична література, 2013. С. 347-353.
16. Гловюк І. В. Проблеми визначення функціональної спрямованості діяльності потерпілого у кримінальному провадженні України. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна*. № 1082. Серія «Право», 2013. №16. С. 233-236.
17. Голубев В. В. Некоторые проблемы практического применения положений уголовно-процессуального закона о территориальной подследственности уголовных дел. *Вестник Московского государственного лингвистического университета*. 2011. № 15 (621). С. 21-26.
18. Гончаренка В. Г., Нора В. Т., Шумила М. Є. Кримінальний процесуальний кодекс України : Науково-практичний коментар. Київ : Юстініан, 2012. 1224 с.
19. Гора І. В. Проблеми використання спеціальних знань у кримінальному судочинстві України. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2013. № 1. С. 209-214.
20. Городецька М. С. Забезпечення ефективності кримінального провадження як один із аспектів функціонального призначення предмету відання. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ ім. Е. О. Дідоренка*. Северодонецьк : ЛДУВС, 2020, N 2020. №1 (89). С.63-71.

21. Губіна Є. Н. Проблемні питання інституту понять у кримінальному провадженні. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. Серія : Юридичні науки. 2014. № 5, т. 3. С. 114-118.

22. Дудич А. В. Відповідальність експерта у кримінальному провадженні України. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія : Право. 2015. № 30(2). С. 132-136.

23. Касапоглу С. О. Правосуб'єктність особи як умова реалізації нею норм кримінального процесуального права. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2017. Випуск 4. Том 2. С. 120-122.

24. Кирилюк Л. В. Адвокат – представник потерпілого, цивільного позивача та цивільного відповідача у кримінальному судочинстві України. *Форум права*. 2009. № 1. С. 252-259.

25. Коваленко І. П. Правова природа заявика та його роль у кримінальному провадженні. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2016. №1. С. 70-73

26. Котова А. А. Понятій як суб'єкт кримінально-процесуальної діяльності *Адвокат*. 2011. № 2. С. 42-45.

27. Кримінальний кодекс України від 05.03.2001. URL : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> (дата звернення: 11.12.2020)

28. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 04. 2012. URL : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/4651-17/print1474726149951111> (дата звернення: 11.12.2020)

29. Кримінальний процесуальний кодекс України. Редакція від 14.01.2021, підстава – 1027-IX. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 11.12.2020)

30. Кучинська О. П. Деякі питання забезпечення прав свідків у кримінальному процесі України. *Наукові записки Львівського університету бізнесу і права*. 2012. № 9. С. 163–169.

31. Лобойко Л. М. Кримінально-процесуальне право : курс лекцій. Київ : Істина, 2018. вид. 2-е, змін. і доп. 488 с.
32. Мартовицька О. В. Реалізація правової допомоги на стадії досудового розслідування: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2014. 20 с.
33. Метелица Ю. Л. Судебно-психиатрическая экспертиза потерпевших. Москва : Юрид. лит., 1990. 193 с.
34. Моторигіна М. Г. Сторона захисту в судовому провадженні у першій інстанції: дис. ... канд. юрид. Наук. Харків, 2015. 272 с.
35. Остапенко С.І. Суб'єкти матеріальної відповідальності в кримінальному процесі. *Судова апеляція*. 2008. № 3. С. 29–34.
36. Панченко В.Ю. Юридическая помощь (вопросы общей теории): монография. Москва : Директ-Медиа, 2014. 279 с.
37. Пахолюк О.С. Грошове стягнення як один із заходів забезпечення кримінального провадження. *Порівняльно-аналітичне право*. 2015. № 1. С. 318–321.
38. Пожар В. Г. Проблеми реалізації процесуального статусу юридичних осіб у кримінальному судочинстві. *Актуальні проблеми держави і права*. 2012. № 64. С. 517-524.
39. Пожар В. Г. Щодо термінологічного визначення категорії «суб'єкти кримінального провадження» та його співвідношення з суміжними поняттями. *Правове життя сучасної України*. Одеса : Фенікс, 2013. С. 467-468.
40. Про адвокатуру та адвокатську діяльність : Закон України від 05.07.2012 № 5076-VI. Відомості Верховної Ради України. 2013. № 27. Ст. 282.
41. Рахунов Р. Д. Участники уголовно-процессуальной деятельности по советскому праву. Москва : Госюриздат, 1961. 277 с.

42. Рыбальская В. Я. О процессуальных гарантиях потерпевших в производстве по делам несовершеннолетних. *Проблемы борьбы с преступностью*. 1975. № 5. С. 89-95.

43. Слінько С. В. Проблеми правового статусу суб'єктів кримінально-процесуальної діяльності : монографія. Харків : Вид-во Нац. ун-ту внутр. справ, 2013. 282 с.

44. Смирнов Л. Рецензия на книгу Мазалова А. Г. «Гражданский пек в уголовном процессе». *Социалистическая законность*. 1968. № 8. С. 95-102.

45. Столітній А. В. Розмежування правової природи понять «заявник» та «потерпілий» за Кримінальним процесуальним законом України. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. 2015. №13(2). С. 93-97.

46. Стратонов В. М. Слідча дія як криміналістичний метод отримання інформації. *Вісник Луганської академії внутрішніх справ МВС*. 2005. С. 21-37.

47. Стратонов В., Кельман М. Загальна теорія права. Вид. 6-те, доп. – Херсон : ОЛДІ-ПЛЮС, 2020. 742 с.

48. Строгович М. С. Курс уголовного судопроизводства : в 2-х томах. Москва : «Наука», 1968. Т. 1. 470 с.

49. Строгович М. С. Уголовное преследование в советском уголовном процессе. Москва : Академия наук СССР, 1951. 189 с.

50. Шейфер М. М. Социальный и правовой статус свидетеля и проблемы его реализации в уголовном судопроизводстве России: автореф. дисс... канд. юрид. наук: спец. 12.00.09 «Уголовный процесс, криминалистика и судебная экспертиза; оперативно-розыскная деятельность». Самара, 2005. 20 с.

51. Щербаковський М. Причини та зміст присутності експерта в процесуальних діях. *Национальный юридический журнал: теория и практика*, 2015. / URL :

http://www.jurnaluljuridic.in.ua/archive/2015/3/part_2/19.pdf

(дата

звернення: 12.12.2020)